

Het godsbeeld in relatie tot autistische trekken en kerkelijke achtergrond

H. SCHAAP-JONKER, J. VAN SCHOTHORST-VAN ROEKEL, B. SIZOO

ACHTERGROND Autismespectrumstoornissen (ASS) komen voor bij 0,6 tot 1% van de bevolking en worden, onder andere, gekenmerkt door problemen met sociale wederkerigheid en beperkingen in abstract voorstellingsvermogen. Het ligt voor de hand dat deze kenmerken van ASS invloed hebben op de persoonlijke religie en het godsbeeld van deze mensen, net als bijvoorbeeld religieuze cultuur.

DOEL Nagaan in hoeverre de geloofsbeleving van religieuze patiënten met ASS samenhangt met autistische kenmerken dan wel kerkelijke achtergrond.

METHODE Aan 78 autochtone protestantse volwassenen met ASS, in behandeling bij een instelling voor gereformeerde geestelijke gezondheidszorg, werd gevraagd de 'Vragenlijst Godsbeeld' (VGB) en de 'Autisme Quotiënt' (AQ-NL) in te vullen. In deze dwarsdoorsnedestudie werden de verschillende aspecten van het godsbeeld gerelateerd aan autistische kenmerken en kerkelijke achtergrond.

RESULTATEN Naarmate patiënten meer autistische kenmerken rapporteerden, ervoeren zij meer angst ten opzichte van God en minder positieve gevoelens. Een bevindelijk gereformeerde achtergrond hing eveneens samen met meer angst in relatie tot God.

CONCLUSIE Bij religieuze patiënten met ASS dient men rekening te houden met een angstig en minder positief godsbeeld. Het angstige godsbeeld is sterker aanwezig bij de bevindelijk gereformeerde subgroep.

[TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 54(2012)5, 419-428]

TREFWOORDEN autisme, bevindelijk gereformeerden, godsbeeld, religie

In dit tijdschrift is eerder aandacht gevraagd voor de relatie tussen godsdienstige achtergrond of cultuur en psychische problematiek (bijvoorbeeld Braam e.a. 1994; De Lely e.a. 2009). Deze aandacht is verklaarbaar, aangezien vele empirische onderzoeken hebben aangetoond dat de geloofsbeleving van religieuze patiënten samenhangt met hun psychiatrische problematiek (bijvoorbeeld Schaap-Jonker e.a. 2002; zie ook Hackney & Sanders 2003; Koenig e.a. 2001). Ook bleken de uitingsvormen en de ernst van de problematiek verband te houden met de godsdienstige achtergrond (bij-

voorbeeld De Lely e.a. 2009; Eurelings-Bontekoe & Luyten 2010). Echter, in relatie tot autismespectrumstoornissen (ASS) hebben deze thema's relatief weinig aandacht gekregen.

Autisme en religie

Vanuit een theoretisch gezichtspunt lijken er goede redenen te bestaan om religie en spiritualiteit te onderzoeken in relatie tot ASS. Het woord 'religie' komt van het Latijnse *religare*, dat verbinden of bij elkaar brengen betekent. De relatie of de

band tussen God/het goddelijke en de mens vormt een kerndimensie van religie. Echter, voor mensen met ASS vormen relaties als zodanig een aandachtspunt. De DSM-IV (APA 2000) noemt kwalitatieve beperkingen in de sociale interactie als belangrijk diagnostisch criterium voor stoornissen in het autistische spectrum. Ook Lorna Wing (1996) noemt in haar 'autistische triade' kwalitatieve beperkingen in reciproque sociale interacties, in combinatie met kwalitatieve beperkingen in de communicatie en een gebrekkige verbeelding.

De sociale en relationele beperkingen van mensen met ASS gaan samen met problemen in het affectieve en cognitieve domein. In het affectieve domein zijn het waarnemen, begrijpen en delen van emoties vaak moeilijk voor mensen met ASS (Vermeulen 2005). Dit kan nadelig zijn voor religieuze ervaring en religieuze communicatie.

Volgens cognitieve theorieën over ASS leidt een vertraagde ontwikkeling van de *theory of mind* (ToM) tot een beperkt vermogen bij patiënten om het denken en voelen van zichzelf en anderen te begrijpen. Het is mogelijk dat ook het denken over God of een goddelijke macht hierdoor beïnvloed wordt. Volgens een tweede cognitieve theorie over autisme is er bij patiënten een beperkte integratie van elementen tot een betekenisvol geheel, wat centrale coherentie wordt genoemd (Plaisted e.a. 2003). Echter, religie en spiritualiteit kunnen juist te maken hebben met de ervaring van een betekenisvol geheel en het deel zijn van iets groters. Ten slotte kunnen beperkingen bij ASS in gevarieerde verbeelding een belemmering vormen voor het denken over en het vormen van mentale representaties of 'beelden' over een niet-zichtbare Ander naar wie vaak verwezen wordt in symbolische taal.

Godsbeeld

De godsrepresentatie of het godsbeeld vormt een kernaspect van het religieuze beleven. Hierbij gaat het om God (of het goddelijke) zoals iemand dat persoonlijk ervaart, ofwel de betekenis die God voor iemand heeft. Het godsbeeld kent een affectieve en een cognitieve dimensie op een abstract

verbeeldingsniveau. Op affectief niveau gaat het om het emotionele verstaan van God en om de subjectieve ervaringen met betrekking tot God. Deze dimensie van het godsbeeld ontwikkelt zich in een relationeel proces, waarin ouders en belangrijke anderen een rol spelen. De cognitieve dimensie heeft een meer rationeel en objectief karakter en is gebaseerd op wat iemand leert over God in propositionele termen. Dit houdt verband met de leer over God die aanwezig is in de sociale context en de religieuze cultuur (Schaap-Jonker 2008a; 2008b p. 123ff; Schaap-Jonker e.a. 2008). Hierdoor is het godsbeeld verweven met de levensgeschiedenis en de psychische beleving van een individu. Het geeft dan ook inzicht in de affectieve kwaliteit van de relatie met God/het goddelijke en de betekenis van religieus gedrag (Tisdale e.a. 1997 p. 228). Als relationeel proces met affectieve en cognitieve aspecten maakt het godsbeeld echter gebruik van psychische processen die beperkt zijn bij personen met ASS, zoals in het voorgaande reeds is besproken.

Godsbeeld en geestelijke gezondheid

Het godsbeeld is bestudeerd in relatie tot aspecten van geestelijke gezondheid zoals psychiatrische stoornissen (bijv. Schaap-Jonker e.a. 2008) en persoonlijkheidsstoornissen (bijv. Brokaw & Edwards 1994; Schaap-Jonker e.a. 2002), maar is, voor zover wij weten, nooit in verband gebracht met ASS. In internationale tijdschriften zijn geen empirische studies gepubliceerd over het godsdienstige leven en de godsdienstige beleving van mensen met ASS.

In het Nederlandse taalgebied is er één studie, van Bouwman en Van der Maten-Abbink (2008). Deze auteurs maakten een vergelijking tussen het godsbeeld en de existentiële *theory of mind* (eToM) van protestantse jongeren met en zonder pervasieve ontwikkelingsstoornissen niet anderszins omschreven (PDD-NOS). Tussen de twee groepen werden nauwelijks significante verschillen gevonden. Een verklaring hiervoor kan gezocht worden in de gebruikte meetinstrumenten. De subschalen

met betrekking tot gevoelens in relatie tot God waren alleen in positieve richting gepoold.

Doel van ons onderzoek is het verkrijgen van meer inzicht in de religieuze beleving van mensen met ASS, in het bijzonder in hun godsbeeld. Omdat in eerder onderzoek naar het godsbeeld niet alleen een samenhang gevonden werd met psychiatrische symptomen, maar ook met kerkelijke achtergrond (Schaap-Jonker e.a. 2008), richten we ons in dit artikel op de relaties tussen godsbeeld, autistische kenmerken en kerkelijke achtergrond. Vraag is in hoeverre het godsbeeld van mensen met ASS met een protestants-christelijke achtergrond gerelateerd is aan de kenmerken van hun stoornis dan wel aan hun kerkelijke achtergrond. Onze hypothese is dat bij deze mensen de negatieve gevoelens en negatieve waarnemingen in relatie tot God toenemen naarmate de autistische symptomen ernstiger zijn. Verder houden we er rekening mee dat het godsbeeld van respondenten met een bevindelijk gereformeerde achtergrond meer angstige en heersend/straffende aspecten heeft dan het godsbeeld van de andere respondenten.

METHODE

Procedure

Aan alle 168 cliënten van een gereformeerde ggz-instelling die ten tijde van het onderzoek waren ingeschreven met een DSM-IV-diagnose in het autistische spectrum en in behandeling waren of ambulante of woonbegeleiding kregen, werd een vragenlijst verstuurd. Met een brief werden zij geïnformeerd over het doel van het onderzoek, de werkwijze en de waarborg van anonimiteit. De vragenlijsten konden teruggestuurd worden in een bijgesloten antwoordenvolp.

De DSM-IV-diagnoses waren eerder gesteld door ervaren klinici met het semi-gestructureerde 'Rimland-interview' dat gebaseerd is op het 'Autism Diagnostic Interview Revised' (ADI-R; Lord e.a. 1994), een grondige ontwikkelingsanamnese, gegevens uit de jeugd, heteroanamnestische informatie en

een psychiatrische inventarisatie van de huidige klachten.

Van de 168 aangeschreven personen retourneerden 78 de vragenlijst (respons 46,4%). Omdat de respondenten anoniem bleven, hadden wij geen informatie over degenen die niet reageerden.

Meetinstrumenten

Het godsbeeld werd onderzocht met de 'Vragenlijst Godsbeeld' (VGB). Deze lijst met 33 items kent 2 dimensies: gevoelens in relatie tot God, en de manier waarop de respondent het handelen van God waarneemt. Voor alle schalen van de vragenlijst werd in deze studie een interne consistentie bepaald (Cronbachs α). De eerste dimensie bestaat uit drie schalen: positieve gevoelens ten opzichte van God (zoals dankbaarheid en liefde) (POS; $\alpha = 0,94$), angst (ANG; $\alpha = 0,84$) en boosheid (BOO; $\alpha = 0,73$) ten opzichte van God. De tweede dimensie telt eveneens drie schalen: ondersteunend handelen (OSH; $\alpha = 0,94$), heersend/straffend handelen (HSH; $\alpha = 0,52$) en passiviteit (PAS; $\alpha = 0,76$). Antwoorden werden gescoord op een vijfpuntsschaal: van 'Dat is bij mij nooit zo' (score 1) tot 'Dat is bij mij altijd zo' (score 5). In een eerdere valideringsstudie bleken de psychometrische eigenschappen van de vragenlijst adequaat te zijn (Schaap-Jonker e.a. 2008). Normtabellen zijn beschikbaar voor psychiatrische patiënten en niet-patiënten, alsook voor verschillende kerkelijke stromingen (Schaap-Jonker & Eurelings-Bontekoe 2009).

Autistische trekken werden gemeten met de gevalideerde Nederlandse vertaling van de 'Autisme Spectrum Quotiënt' (AQ-NL), een zelfrapportagelijst van 50 items (Baron-Cohen e.a. 2001; Hoekstra e.a. 2008). Deze kwantitatieve maat gaat ervan uit dat autistische symptomen tot een continu spectrum behoren. Het meetinstrument heeft vijf subschalen, namelijk 'Social skill', 'Attention switching', 'Communication', 'Imagination' en 'Attention to detail'. Het optellen van de scores van alle items resulteert in een 'Autismespectrumquotiënt'-score (AQ-score; uitersten 0-50; $\alpha = 0,76$). Een hoge AQ-score geeft een plaats dichtbij de autisti-

sche pool van het spectrum aan. Uit een factoranalyse met een Nederlandse steekproef (Hoekstra e.a. 2008) bleek dat de vijf subschalen onder te brengen zijn in twee factoren. De eerste factor is de 'Sociale interactie' (SI; $\alpha = 0,77$) en wordt gevormd door de eerste 4 subschalen. Een hoge score op deze factor duidt op moeilijkheden met sociale situaties, communicatie en empathie. De tweede factor was gelijk aan de subschaal 'Aandacht voor detail' (AD; $\alpha = 0,60$). Omdat mogelijk de SI-factor wel, maar de AD-factor niet specifiek is voor ASS (Sizoo e.a. 2009), analyseerden wij in deze studie naast de totale AQ-score ook de scores op de twee factoren SI en AD.

Statistische analyses

Om samenhangen van leeftijd en geslacht met het godsbeeld vast te stellen, verrichtten wij multivariate covariantieanalyses. De resultaten waren niet significant, daarom werd in vervolganalyses niet gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Multipere-regressieanalyses werden uitgevoerd om de relaties tussen Godsbeeld, autistische trekken en kerkelijke achtergrond te onderzoeken, met de zes schalen van de VGB als afhankelijke variabelen (methode enter). Hierbij verdeelden wij de verschillende kerkgenootschappen in twee groepen, namelijk de bevindelijk gereformeerden en de niet-bevindelijk gereformeerden (SCP; Bijl e.a. 2009 p. 256).

In vergelijking tot niet-bevindelijk gereformeerden heeft de theologie en spiritualiteit van de bevindelijk gereformeerde groep een sterkere focus op uitverkiezing en bekering ('Heeft God mij uitgekozen om tot Zijn volk te behoren? Mag ik delen in het heil? Ben ik een kind van God?'). Verder worden in deze kring televisie, vaccinatie en geboortebepanking vaker afgewezen (Belzen 1999; Kole 2000).

Wij kozen voor twee series hiërarchische multipere-regressieanalyses. In de eerste serie was de 'Autisme Quotiënt' (AQ), de totaalscore op de AQ-NL, opgenomen in de eerste stap; de kerkelijke achtergrond was opgenomen in de tweede stap (0 = niet bevindelijk gereformeerd, 1 = bevindelijk

gereformeerd). In de tweede serie werden sociale interactie (SI) en aandacht voor detail (AD) in de eerste stap en in de tweede stap kerkelijke achtergrond opgenomen. Vooraf was met (meervoudige) variantieanalyses vastgesteld dat er geen samenhang bestond tussen autistische trekken en kerkelijke achtergrond. SI en AD werden eveneens beschouwd als onafhankelijk, aangezien in een hiërarchische regressieanalyse met SI in de eerste stap en AD in de tweede het verschil in de regressiecoëfficiënt kleiner was dan 10% (Pearsons product-momentcorrelatie tussen SI en AD bedroeg 0,10; n.s.).

RESULTATEN

Deelnemers

De onderzoeksgroep bestond uit de 78 van de 168 aangeschreven respondenten die de vragenlijst retourneerden. Het ging om 49 mannen (64%) en 28 vrouwen (36%; van één respondent geen informatie). Respondenten waren in de leeftijd van 19 tot 60 jaar (gem. 34,8 (SD 11,1)). Elf personen hadden de diagnose 'autistische stoornis' (15%), 28 mensen hadden het syndroom van Asperger (38%), en 35 personen vulden PDD-NOS als diagnose in (47%) (4 gaven geen informatie over het subtype van ASS).

Van de respondenten had 29% een partner, voor 64% gold dit niet en 8% had geen partner meer. Het opleidingsniveau was laag voor 3% van de respondenten (minimaal 8 jaar scholing), gemiddeld voor 74% (minimaal 12 jaar scholing) en hoog voor 23% van de respondenten (minimaal 18 jaar scholing).

Alle respondenten waren lid van een protestantse denominatie, in Nederland in meerderheid behorend tot de calvinistische traditie. Bevindelijk gereformeerden vormden met 33% de grootste groep (Gereformeerde Gemeenten, Gereformeerde Gemeenten in Nederland, Oud Gereformeerde Gemeenten, Hersteld Hervormde Kerk). De niet-bevindelijk gereformeerde groep bestond uit orthodox gereformeerden (Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, Nederlands Gereformeerde Kerken,

Christelijk Gereformeerde Kerken), samen 27% van de respondenten, alsook leden van de Protestantse Kerk in Nederland (26% van de deelnemers), en Evangelischen en Baptisten (samen 14%).

Verband tussen godsbeeld en autistische trekken

In de eerste serie regressieanalyses werd het godsbeeld gerelateerd aan de totaalscore op de AQ-NL en kerkelijke achtergrond. De belangrijkste resultaten zijn weergegeven in tabel 1 (de volledige tabel is opvraagbaar bij de auteurs). Slechts voor twee subschalen van de VGB was het regres-

siemodel significant, namelijk voor 'Angst ten opzichte van God' en 'Heersend/straffend handelen van God'.

De tweede serie regressieanalyses waarbij sociale interactie en aandacht voor detail los van elkaar (dus niet als één totale AQ-score) werden ingebracht, verschaftte een nader profiel aan de resultaten van de eerste serie.

Lagere scores op 'Positieve gevoelens ten opzichte van God' hingen samen met hoge scores op sociale interactie ($\beta = -0,27$; $p < 0,05$) en lage scores op aandacht voor detail ($\beta = 0,31$; $p < 0,01$). Er werden dus minder positieve gevoelens in relatie tot God

TABEL 1 Godsbeeld, autismespectrumstoornis en kerkelijke achtergrond: resultaten van hiërarchische multi-pele regressieanalyses ($n = 78$)

	β			ΔR^2	
	β	ΔR^2		β	ΔR^2
Positieve gevoelens t.o.v. God					
Autisme Quotiënt	-0,14	0,02	Sociale interactie	-0,26*	0,15
Kerkelijke achtergrond	-0,16	0,03	Aandacht voor detail	0,29*	
		0,05	Kerkelijke achtergrond	0,08	0,01
					0,16
Angst t.o.v. God					
Autisme Quotiënt	0,30**	0,09	Sociale interactie	0,32**	0,12
Kerkelijke achtergrond	0,28*	0,08	Aandacht voor detail	-0,01	
		0,17	Kerkelijke achtergrond	0,26*	0,06
					0,18
Boosheid t.o.v. God					
Autisme Quotiënt	0,15	0,02	Sociale interactie	0,26*	0,11
Kerkelijke achtergrond	-0,08	0,01	Aandacht voor detail	-0,27*	
		0,03	Kerkelijke achtergrond	-0,16	0,02
					0,13
Ondersteunend handelen van God					
Autisme Quotiënt	0,00	0,00	Sociale interactie	-0,13	0,13
Kerkelijke achtergrond	-0,12	0,01	Aandacht voor detail	0,34**	
		0,01	Kerkelijke achtergrond	-0,03	0,00
					0,13
Heersend/straffend handelen van God					
Autisme Quotiënt	0,31**	0,09	Sociale interactie	0,30*	0,10
Kerkelijke achtergrond	0,16	0,03	Aandacht voor detail	0,04	
		0,12	Kerkelijke achtergrond	0,15	0,02
					0,12
Passiviteit van God					
Autisme Quotiënt	0,05	0,00	Sociale interactie	0,11	0,02
Kerkelijke achtergrond	-0,06	0,00	Aandacht voor detail	-0,14	
		0,01	Kerkelijke achtergrond	-0,10	0,01
					0,03

* $p < 0,05$.

** $p < 0,01$.

*** $p < 0,001$.

ervaren naarmate men meer problemen rond sociale interacties ondervond, terwijl er meer positieve gevoelens in relatie tot God ervaren werden naarmate er meer aandacht voor details gerapporteerd werd.

Angst ten opzichte van God hing significant samen met zowel sociale interactie als met kerkelijke achtergrond, maar het sterkst met sociale interactie ($\beta = 0,32$; $p < 0,01$). Dit betekent dat mensen zich angstiger voelden in relatie tot God naarmate zij meer problemen rapporteerden met sociale situaties, communicatie en empathie. De respondenten die behoorden tot een bevindelijk gereformeerd kerkgenootschap ervoeren hierbij meer angst dan de respondenten voor wie dit niet gold ($\beta = 0,26$; $p < 0,05$).

Boosheid ten opzichte van God werd sterker ervaren naarmate mensen hoger scoorden op sociale interactie ($\beta = 0,25$; $p < 0,05$) en lager op aandacht voor detail ($\beta = -0,23$; $p < 0,05$). Gods handelen werd als meer als ondersteunend waargenomen door de respondenten die hoog scoorden op aandacht voor detail ($\beta = 0,35$; $p < 0,01$). Heersend/straffend handelen van God bleek eveneens gerelateerd aan autistische trekken. Hoe meer beperkingen mensen rapporteerden in het sociale domein, des te meer zagen zij God als rechter ($\beta = 0,31$; $p < 0,01$).

Het voorspellen van gemiddelde scores in passiviteit van God met sociale interactie, aandacht voor detail en kerkelijke achtergrond als onafhankelijke variabelen leverde geen statistisch significant model op.

DISCUSSIE

Bevindingen

De resultaten laten zien dat het godsbeeld van mensen met ASS zowel bepaald wordt door de kenmerken van hun stoornis als door hun kerkelijke achtergrond. Onze hypothese vindt in zoverre bevestiging dat meer ervaren beperkingen in het sociale domein samen gaan met minder positieve gevoelens in relatie tot God, meer gevoelens van

angst en boosheid, en met een nadrukkelijker waarneming van Gods handelen als heersend en/of straffend. Tegelijk blijkt een hoge score op 'Aandacht voor detail' samen te hangen met positieve aspecten in het godsbeeld. Aangezien deze subschaal weinig specifiek is voor ASS en mogelijk meer verwijst naar een waarnemingsstijl (Sizoo e.a. 2009), is een overweging dat binnen de onderzochte groep een gedetailleerde waarnemingsstijl wordt gefaciliteerd door een positieve instelling, parallel aan een positief godsbeeld. Hier zal verder onderzoek naar moeten worden gedaan. Het gegeven dat een hoge score op 'Sociale interactie' en een lage score op 'Aandacht voor detail' met minder positieve aspecten van het godsbeeld samenhangen, verklaart waarom totale AQ in deze gevallen geen significant effect heeft: de verschillende affecten van sociale interactie en aandacht voor detail compenseren elkaar.

Relaties met typen angst

De scores op de schaal 'Angst ten opzichte van God' hangen niet alleen samen met autistische kenmerken, maar ook met kerkelijke achtergrond. In dit verband zijn de verschillende aspecten van angst die samenkomen in de betreffende schaal van de VGB van belang. De schaal 'Angst ten opzichte van God' bestaat uit de items 'angst om gestraft te worden', 'angst om niet goed genoeg te zijn', 'angst om afgewezen te worden', 'onzekerheid' en 'schuld'. Op itemniveau is er een relatie zichtbaar tussen sociale interactie en onzekerheid, en tussen kerkelijke achtergrond en schuld. Er zou derhalve sprake kunnen zijn van twee 'typen' angst.

Het eerste type angst ten opzichte van God is autismegerelateerd en wordt sterker naarmate mensen ernstiger tekortkomingen hebben in hun sociale, communicatieve en empathische vermogens. Dit type lijkt een uiting van de angst voor onzekerheid die kenmerkend is voor ASS en die een keerzijde vormt van de behoefte aan constantie, structuur en eenduidigheid. Het heersende/straf-

fende aspect in het godsbeeld van deze mensen kan eveneens begrepen worden vanuit genoemde behoefte aan voorspelbaarheid.

Het tweede type angst ten opzichte van God hangt samen met een bevindelijk gereformeerde achtergrond en wordt gekleurd door schuldgevoelens. Gemiddeld genomen zijn bevindelijk gereformeerde respondenten die als gevolg van hun ASS veel beperkingen in sociale relaties ervaren dus het angstigst in relatie tot God. Bij hen komen de twee typen angst samen. In tegenstelling tot eerdere studies (Schaap-Jonker e.a. 2002; 2008) waarbij het beeld van God als rechter kenmerkend was voor orthodoxe protestanten, wordt de perceptie van Gods handelen als heersend/straffend in deze studie niet voorspeld door kerkelijke achtergrond. Bij alle respondenten zijn alleen autistische trekken voorspellend voor het beeld van God als rechter.

Het patroon waarin pathologische stoornissen samengaan met een negatiever en minder positief godsbeeld is ook in andere studies gevonden. Zo bleken persoonlijkheidsstoornissen, en met name cluster A-problematiek, eveneens gerelateerd te zijn aan meer negatieve en minder positieve gevoelens ten opzichte van God (Schaap-Jonker e.a. 2002; Eurelings-Bontekoe e.a. 2005). Onze studie kan daarom geplaatst worden in de context van onderzoeken die meer steun bieden voor de ‘correspondentiehypothese’ dan voor de ‘compensatiehypothese’ (Kirkpatrick 1995). Deze houdt in dat een negatief en minder positief godsbeeld overeenkomt met een negatief of minder positief zelfbeeld of beeld van anderen en niet zozeer een tegenwicht biedt of een bron van steun vormt.

Toepassing resultaten

De resultaten van deze studie kunnen bijdragen aan wetenschappelijke theorievorming, omdat ze een betrekkelijk nieuw onderzoeksveld betreffen. Van belang voor professionals is het besef dat religie of spiritualiteit een negatieve factor kan zijn in het leven van cliënten met ASS en

gekenmerkt kan worden door angst, onzekerheid en rigiditeit. Het is mogelijk dat dit niet alleen voor de protestanten geldt die participeerden in deze studie, maar ook voor andere cliënten. Het religieuze of levensbeschouwelijke domein verdient daarom aandacht binnen de diagnostiek en eventueel ook binnen begeleiding of behandeling. Naast respect voor de religieuze beleving is bij cliënten met ASS het bieden van helderheid en zekerheid in dit verband van groot belang. Dat aandacht voor de religieuze en spirituele dimensie in de klinische praktijk samen dient te gaan met sensitiviteit voor de religieuze achtergrond en socialisatie, leert de samenhang tussen angst voortkomend uit schuldbesef tegenover God en een bevindelijk-gereformeerde achtergrond.

Het godsbeeld is geen onveranderlijk gegeven in het leven van een individu: om relevant te blijven, dient de vraag: ‘Wat betekent God/het goddelijke voor mij?’ in elke fase van het leven opnieuw beantwoord te worden. Het is dan ook mogelijk dat cliënten in een latere levensfase, waarin ze geen behandeling of begeleiding meer nodig hebben, een gewijzigd godsbeeld zullen rapporteren. Tegelijk kunnen bepaalde trekken in het godsbeeld een langdurig karakter houden, omdat ze geworteld zijn in (vroeg) relationele ervaringen. Nader onderzoek is gewenst.

Beperkingen

Een beperking van deze studie ligt in het relatief kleine aantal respondenten en het bijbehorende lage statistische onderscheidingsvermogen (*power*). Hierdoor waren geavanceerdere statistische analyses niet mogelijk. Verder konden de diagnoses niet geverifieerd worden omwille van de privacy van de respondenten en zijn geen gegevens bekend over comorbiditeit. Ten slotte zijn de respondenten niet representatief voor dat deel van de Nederlandse bevolking dat zich religieus noemt, maar zij vormen een minderheid, voor wie het gereformeerde geloof een essentieel aspect van hun leven vormt.

Door de genoemde beperkingen kunnen de resultaten van dit onderzoek niet zonder meer generaliseerd worden. Vervolgstudies dienen dan ook de relaties tussen godsbeeld en ASS te onderzoeken bij mensen met verschillende religieuze achtergronden en zich daarbij niet te beperken tot christenen, maar ook moslims, joden en andere gelovigen, onder wie 'spiritueel ongebondenen.'

CONCLUSIE

Ondanks genoemde beperkingen biedt de hier gerapporteerde studie inzicht in het religieuze leven van protestantse personen met ASS. Duidelijk wordt dat de psychiatrische stoornissen bij deze groep zich in het religieuze of spirituele domein uiten in angst en onzekerheid. Religieuze cultuur speelt daarnaast een eigen rol, die bij personen met ASS met een bevindelijk gereformeerde achtergrond tot uiting komt in schuldgevoelens.

 Dit onderzoek is financieel mogelijk gemaakt door een subsidie van Eleos, instelling voor gereformeerde geestelijke gezondheidszorg.

LITERATUUR

- APA. Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-IV-TR. Washington DC: APA; 2000.
- Baron-Cohen S, Wheelwright S, Skinner R, Martin J, Clubley E. The Autism-Spectrum Quotient (AQ): evidence from Asperger Syndrome/high-functioning autism, males and females, scientists and mathematicians. *J Autism Dev Disord* 2001; 31: 5-17.
- Belzen JA. Religion as Embodiment: Cultural-Psychological Concepts and Methods in the Study of Conversion among 'Bevindelijken.' *J Sci Stud Relig* 1999; 38: 236-53.
- Bijl R, Boelhouwer J, Pommer E & Schyns P. De sociale staat van Nederland 2009. Den Haag: SCP; 2009.
- Bouwman G, Maten-Abbink M van der. Godsbeelden en Existentiële Theory of Mind: een vergelijkend onderzoek tussen jongeren met en zonder een autisme spectrum stoornis. *Psyche & Geloof* 2008; 19: 12-26.
- Boyd JH. Have we found the Holy Grail? Theory of Mind as a unifying construct. *J Religion Health* 2008; 47: 366-85.
- Braam AW, Beekman ATF, Deeg DJH, Tilburg W van. Religiositeit en depressieve symptomen bij ouderen. *Tijdschr Psychiatr* 1994; 36: 509-19.
- Brokaw BF, Edwards KJ. The relationship of God image to level of object relations development. *J Psychol Theol* 1994; 22: 352-71.
- Eurelings-Bontekoe EHM, Hekman-Van Steeg J, Verschuur MJ. The association between personality, attachment, psychological distress, church denomination and the God concept among a non-clinical sample. *Ment Health Relig Cult* 2005; 8: 141-54.
- Eurelings-Bontekoe EHM, Luyten P. The relationship between an orthodox protestant upbringing and current orthodox protestant adherence, DSM-IV Axis II B cluster personality disorders and structural borderline personality organization. In: Verhagen PJ, Praag HM van, López-Ibor JJ, Cox JL, Moussaoui D, red. *Religion and psychiatry: beyond boundaries*. Chichester: John Wiley; 2010. p. 373-87.
- Hackney CH, Sanders GS. Religiosity and mental health: a meta-analysis of recent studies. *J Sci Stud Relig* 2003; 42: 43-56.
- Hobson P. The cradle of thought. Exploring the origins of thinking (1ste dr.). London: Pan Books; 2002.
- Hoekstra RA, Bartels M, Cath DC, Boomsma DI. Factor structure, reliability and criterion validity of the Autism-Spectrum Quotient (AQ): a study in Dutch population and patient groups. *J Autism Dev Disord* 2008; 38: 1555-66.
- Kirkpatrick LA. Attachment theory and religious experience. In: Hood RW Jr, red. *Handbook of religious experience: theory and practice*. Birmingham (AL): Religious Education Press; 1995. p. 446-75.
- Koenig HG, McCullough ME, Larson DB. *Handbook of religion and health*. Oxford: Oxford University Press; 2001.
- Kole IA, red. *De Gereformeerde gezindte anno Domini 2000*. Kampen: De Groot Goudriaan; 2000.
- Lawrence RT. Measuring the image of God: The God image inventory and the God image scales. *J Psychol Theol* 1997; 25: 214-26.
- Lord C, Rutter M, Le Couteur A. Autism Diagnostic Interview-Revised: a revised version of a diagnostic interview for caregivers of individuals with possible pervasive developmental disorders. *J Autism Dev Disord* 1994; 24: 659-85.
- Plaisted K, Saksida L, Alcantara J, Weisblatt E. Towards an understanding of the mechanisms of weak central coherence effects: experiments in visual configural learning and auditory perception. *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci* 2003; 358: 375-86.

- Schaap-Jonker H. Grootmoeders' veilige berg in de bedstee en daarna: godsbeelden, religieuze cultuur en psychische gezondheid. *Psyche & Geloof* 2008a; 19: 3-11.
- Schaap-Jonker H. Before the face of God: an interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer's God image, personality and affective state. Zürich: LIT; 2008b.
- Schaap-Jonker H, Eurelings-Bontekoe EHM. Handleiding Vragenlijst Godsbeeld, versie 2; 2009. www.godsbeelden.nl.
- Schaap-Jonker H, Eurelings-Bontekoe EHM, Verhagen PJ, Zock H. Image of God and personality pathology: an exploratory study among psychiatric patients. *Ment Health Relig Cult* 2002; 5: 55-71.
- Schaap-Jonker H, Eurelings-Bontekoe EHM, Zock H, Jonker ER. Development and validation of the Dutch Questionnaire God Image. *Ment Health Relig Cult* 2008; 11: 501-15.
- Sizoo B, de Jong E, Glas G. Leegte en autisme. *Tijdschrift voor psychotherapie* 2008; 34: 422-30.
- Sizoo BB. Developmental disorders and substance use disorder: a phenotypical, endophenotypical and genetic exploration. (proefschrift Nijmegen). Uitgave in eigen beheer; 2010.
- Sizoo BB, van den Brink W, Gorissen-van Eenige M, Koeter, MW, van Wijngaarden-Cremers PJM, van der Gaag RJ. Using the Autism-Spectrum Quotient to discriminate autism spectrum disorder from ADHD in adult patients with and without comorbid substance use disorder. *J Autism Dev Disord* 2009; 39: 1291-7.
- Tisdale TC, Key TL, Edwards KJ, Brokaw BF, Kemperman SR, Cloud H, e.a. Impact of treatment on God image and personal adjustment, and correlations of God image to personal adjustment and object relations development. *J Psychol Theol* 1997; 25: 227-39.
- Vermeulen P. Een gesloten boek: autisme en emoties. Leuven/Leuven: Acco; 2005.
- Wing L. The autistic spectrum. A guide for parents and professionals. London: Constable; 1996.

AUTEURS

HANNEKE SCHAAP-JONKER, Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, Rijksuniversiteit Groningen, en Kenniscentrum 'Religie en levensbeschouwing in relatie tot geestelijke gezondheidszorg', Dimence, Zwolle.

JANNINE VAN SCHOTHORST-VAN ROEKEL, Emendo Training en Advies, Urk.

BRAM SIZOO, Centrum voor Ontwikkelingsstoornissen, Dimence, Deventer.

Correspondentieadres: dr. Hanneke Schaap-Jonker, Dimence, Postbus 110, 8000 AC Zwolle.

E-mail: h.schaap@dimence.nl

Geen strijdige belangen meegeedeeld.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 5-9-2011.

SUMMARY

The God image in relation to autistic traits and religious denomination – H. Schaap-Jonker, J. van Schothorst-van Roekel, B. Sizoo –

BACKGROUND Estimates of the prevalence of autism spectrum disorders (ASD) range from 0.6 to 1.0 per cent of the general population. Among the characteristic traits of ASD are qualitative impairments in social reciprocity and in abstract imagination. Not surprisingly, these traits can affect the personal religion of ASD patients, in the same manner as religious background does.

AIM To determine to what extent the religiousness of religious patients is associated with autistic traits and religious background.

METHOD 78 Dutch adults attending a Protestant mental healthcare institution as outpatients were asked to complete the 'Questionnaire God Image' (QGI) and the 'Autism Quotiënt' (AQ-NL). In this cross-sectional study various aspects of the God image were related to autistic traits and religious background.

RESULTS The more that respondents reported autistic traits, the greater was their fear of God and the less positive were their feelings. Respondents who were strict Calvinists experienced greater fear of God than did other respondents.

CONCLUSION Treatment of religious patients with ASD needs to take into account these patients' greater fear of God and their less positive feelings. Those patients who had had a strict Calvinist upbringing had a more pronounced fear of God.

[TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 54(2012)5, 419-428]

KEY WORDS autism, God image, religion, strict Calvinists